

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΕ ΜΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*

Nína Κυπαρίση-Αποστολικά

Αρχαιολόγος - Διδάκτωρ Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Εφορεία Παλαιανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, ΥΠ.Π.Ο.

Τον ρόλο που τα δύο φύλα μπορεί να είχαν σε μια προϊστορική κοινωνία δεν έχει νόημα να τον δούμε στη βάση των βιολογικών διαφορών/ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων, αλλά των κοινωνικών και πολιτισμικών δομών μιας κοινότητας, που ασφαλώς θα διέφερε από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή.

Το πρότυπο του παραδοσιακού "άνδρα κτηνού" (Washburn & Lancaster 1968) και της γυναίκας, να προσδιορίζεται μόνο από την αναπαραγωγική της ικανότητα (Faris 1983), δεν αντικατοπτρίζουν παρά μια ανδροκεντρική θεώρηση της Αρχαιολογίας, ενώ είναι βέβαιο ότι μέσα από τα αρχαιολογικά αντικείμενα μπορούμε να αναζητήσουμε μια μεγάλη ποικιλία ρόλων που και οι άνδρες και οι γυναίκες θα μπορούσαν να έχουν σε μια προϊστορική κοινωνία (Gibbs 1987), όπου, κατά τη γνώμη μου, ένας απόλυτος διαχωρισμός θα αποτελούσε μάλλον πολυτέλεια, αν λάβει κανείς υπόψη του τις ανάγκες μιας τόσο πρώιμης από κάθε άποψη κοινωνικής ζωής, στην οποία το πιθανότερο είναι οι πάντες να έκαναν τα πάντα, ανάλογα με τις ανάγκες. Τους ρόλους αυτούς καλούμαστε να αναγνωρίσουμε μέσα από τα υλικά κατάλοιπα μιας ανασκαφής, που ασφαλώς δεν αντιπροσωπεύει το σύνολο των χώρων δραστηριοτήτων εκείνων των ανθρώπων, που θα πρέπει να υποθέσουμε ότι αναπτύσσονταν και πέρα από την κυρίως οικιστική επιφάνεια που εμείς συνήθως ερευνούμε, σε γεωτονικά πεδία, τα οποία πιθανόν παρείχαν καταλληλότερες συνθήκες ομαδικής εργασίας και επεξεργασίας προϊόντων. Μέσα δε σε μια περιορισμένη έκταση, που συνήθως εμείς ερευνούμε – συχνά μάλιστα όχι ολόκληρη, αλλά μόνο μικρό μέρος της, οδηγούμενοι σε αναλογικά συμπεράσματα ως προς τη χρήση του χώρου και την ποσότητα των ευρημάτων –, ίσως

δεν έχουν μείνει παρά ελάχιστα από τα αντικείμενα χρήσης και από τα προϊόντα που αυτά παρήγαν. Οδηγούμαστε έτσι σε μια, αν όχι λανθασμένη, οπωσδήποτε όμως ελλειπτική εικόνα για τις δραστηριότητες των προϊστορικών ανθρώπων, τις οποίες προσπαθούμε κατόπιν να συμπληρώσουμε με εθνογραφικές αναλογίες, όχι πάντα επιτυχείς.

Η παραπάνω ελλειπτική εικόνα περιορίζεται ακόμη περισσότερο, αν σκεφθεί κανείς ότι από την αλυσίδα της διαδικασίας κατασκευής/παραγωγής ενός αντικείμενου που βρίσκουμε μας λείπουν καμιά φορά εξ ολοκλήρου τα εργαλεία με τα οποία αυτό κατασκευάστηκε, αν αυτά ήταν φτιαγμένα με υλικά φθαρτά στο χρόνο (π.χ. ξύλο), καθώς και τα υλικά που συνδέσαν αυτό το προϊόν με τον ίδιο τον άνθρωπο (δέρμα, σχοινί – π.χ., πώς συνδεόταν ένα διάτρητο αντικείμενο με τον κάτοχό του; Εμείς ασφαλώς τα ερμηνεύουμε σύμφωνα με τις δικές μας συνήθειες). Λείπει επίσης και η άμεση σύνδεση αυτών των αντικειμένων με τους κατόχους τους λόγω ελλείψεως αρκετών σκελετικών καταλοίπων (Conkey 1991).

Ο διαχωρισμός των κοινωνικών ρόλων των δύο φύλων θα πρέπει να υποθέσουμε ότι πραγματοποιήθηκε σταδιακά και πολύ αργά, όταν είχαν λυθεί τα βασικά προβλήματα επιβίωσης, και ότι προέκυψε από την ανάγκη μεγαλύτερης και συστηματικότερης παραγωγής σε συνδυασμό με τη σωστότερη αξιοποίηση του χρόνου και ότι

δεν θα είχε μεγάλη σχέση με βιολογικές διαφορές/ανισότητες. Θα πρέπει ωστόσο να δεχθούμε εξαρχής ότι ο μητρικός ρόλος της γυναίκας θα ήταν ασφαλώς ένα καθοριστικό κριτήριο για τις υπόλοιπες υποχρεώσεις/δραστηριότητες της, τις οποίες θα πρέπει να συνδύαζε παράλληλα με κείνον της μητέρας. Παίρνοντας ως δεδομένο αυτόν τον περιορισμό, που θα εμπόδιζε μια μητέρα να συμμετέχει σε δραστηριότητες οι οποίες θα την κρατούσαν για πολύ χρόνο μακριά από τα μικρά παιδιά της, μπορούμε να σχηματίσουμε την εξής εικόνα, αρχίζοντας από την Παλαιολιθική εποχή:

Οι νεότεροι και δυνατότεροι από τους άνδρες συμμετέχουν ως κύρια μέλη ομάδων που οργανώνουν κυρίως, και λιγότερο εκτελούν, κυνήγι μεγάλων θηλαστικών (Faris 1983: 106), ενώ κυνήγι μικρότερων ζώων, της κατηγορίας των ελαφιών, είναι πολύ πιθανό να γίνονταν από μικτές ομάδες ανδρών και γυναικών χωρίς υποχρεώσεις παιδιών, καθώς και προσφίθων αγοριών και κοριτσιών, που όλοι τους θα μπορούσαν να απουσιάζουν επί μερες από τον κύριο καταυλισμό τους (Conkey 1991). Παράλληλα οι γυναίκες/μητέρες θα μπορούσαν να επιδιόκνουν σε δραστηριότητες που δεν τις απομάκρυναν πολύ από τη βάση τους και τις μητρικές τους υποχρεώσεις, χωρίς όμως να είναι λιγότερο σημαντικές για την επιβίωση της ομάδας: η αναζήτηση και συλλογή φυτικών τροφών, αβγών πτηνών, το ψάρεμα σε κοντινά ποτάμια ή στη θάλασσα, αν πρόκειται για παραθαλάσσιες εγκαταστάσεις, ή συλλογή κοχυλίων, καθώς και το κυνήγι μικρών ζώων και πτηνών, είναι μερικές από τις δραστηριότητες που θα μπορούσαν να πραγματοποιούνται σε καθημερινή βάση από τις γυναίκες/μητέρες (Ehrenberg 1989, Conkey 1991). Εδώ θα πρέπει να θυμίσουμε τη γνωστή βραχογραφία από τη μεσολιθική θέση Guevas de la Arana της Ισπανίας, που παριστάνει γυναίκα σκαρφαλωμένη σε δέντρο να συλλέγει μέλι (εικ. 1).

Κατ' επέκταση, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι τα άτομα της κάθε ομάδας που αναλαμβάνει μια δραστηριότητα ήταν αυτά που έβρισκαν την πρώτη ύλη και κατασκεύαζαν τα εργαλεία και τα όργανα/μέσα, που τους ήταν απαραίτητα για την κάθε εργασία, γιατί αυτά ήξεραν πώς ακριβώς έπρεπε να λειτουργούν για να είναι πιο αποτελεσματικά (Conkey 1991). Έτσι, τα λίθινα όπλα του μεγάλου κυνηγιού θα πρέπει να κατασκευάζονταν από τους νέους και γερούς άνδρες – καθώς και από όσους είχαν τέτοιες εμπειρίες από τη νεανική τους ζωή – , κοντά στους οποίους θα μαθίζεταν και οι νεότεροι, ενώ τα λίθινα όπλα για μικρότερο κυνήγι θα πρέπει να αποδοθούν κυρίως στις γυναίκες, οι οποίες στην καθιερωμένη ανδροκεντρική αντίληψη έχουν αποκλεισθεί από μια τέτοια δραστηριότητα (Gero 1991). Επίσης, δίχτυα για το ψάρεμα, υφαντικά βαρίδια και σφονδύλια, βελόνες για το ράψιμο θα πρέπει να παράγονταν από γυναίκες, νέα παιδικά (αγόρια, κορίτσια) ή και πιο ηλικιωμένους άνδρες, που δεν συμμετείχαν πια σε μεγάλο κυνήγι. Οι ίδιες κατηγορίες ανθρώπων θα πρέπει στη συνέχεια να ασχολούνταν με την επεξεργασία όσων προϊόντων μπορούσαν να εκμεταλλευτούν περισσότερο, όπως τα κογ-

χύλια ή τα δόντια των ελαφιών και άλλων ζώων αυτού του μεγέθους, που τα τρυπούσαν για να τα φορέσουν ή για να τα ανταλλάξουν.

Μόνον σε μια τέτοια βάση μπορούμε να μιλάμε για κατανομή εργασιών και κοινωνικών κατηγοριών παραγωγών και χρηστών (Conkey 1991). Με βάση μια τέτοια κατανομή εργασιών είναι λογικό να θεωρήσουμε τη γυναίκα ως πιθανότερη υπεύθυνη για την έναρξη της καλλιέργειας των φυτών κατά την 7η περίπου χιλιετία, και την απαρχή της γεωργικής μορφής της κοινωνίας επομένως, αφού ως τροφωσυστήματα θα είχε την ευκαιρία να παρακολουθεί τον τρόπο ανάπτυξης των φυτών, καθώς και πώς από κάποιους κατά τύχη περυσινούς σπόρους, κατά τη μεταφορά τους από τον τόπο συλλογής στις εγκαταστάσεις τους, ξεφύτρναν την άλλη χρονιά τα ίδια φυτά, κι έτσι θα οδηγήθηκαν στον τρόπο αναπαραγωγής τους (Ehrenberg 1989: 77-90).

Παράλληλα, η συμβολή των ανδρών στην εξημέρωση κάποιων ζώων θα πρέπει να θεωρηθεί αναμφισβήτητη, καθώς κυνηγιόμασθα θα είχαν την ευκαιρία να παρακολουθούν τον κύκλο της ζωής τους και τα προϊόντα που παρήγαν. Είναι δε πιθανό να έφεραν μαζί τους από το κυνήγι κάποια μικρά ζώα, ορφανά των σκωτεινών μητέρων τους, και αυτά ίσως αποτέλεσαν την αρχή της εξημέρωσής τους. Η φροντίδα των οικόσπιων ζώων πρέπει επίσης να ανατέθηκε, εκ των πραγμάτων, στις γυναίκες και τους γεροντότερους των ανδρών, όσο τουλάχιστον ήταν λίγα στην αρχή, γιατί αυτές, απασχολημένες και με τη φροντίδα των παιδιών, τώρα που με την καθιέρωση της καλλιέργειας η αναζήτηση φυτικής τροφής σε μεγάλες αποστάσεις δεν ήταν πια τόσο απαραίτητη, αφιέρωναν πολύ περισσότερο χρόνο στις μόνιμες εγκαταστάσεις τους περιποιούμενες τα ζώα και επεξεργαζόμενες τα παράγωγα των ζώων αλλά και τους καρπούς, για τους οποίους είχαν ήδη τις γνώσεις από την εποχή της συλλογής τους σε άγρια μορφή. Σ' αυτές τις πρώιμες φάσεις της Νεολιθικής εποχής οι γυναίκες φαίνεται να είχαν αυξημένη κοινωνική σπουδαιότητα, που απέρρεε από το γεγονός ότι ήλεγχαν την αποθήκευση των αγροτικών προϊόντων και την προέβραση σ' αυτά, καθώς, μένοντας περισσότερο στο σπίτι, ήταν υπεύθυνες της οικιακής οικονομίας (Κοκκινίδου 1993: 53). Ότι επεξεργάζονταν τους καρπούς αποδεικνύεται και από την πληθώρα των μυλόλιθων που βρίσκονται στις ανασκαφές, ενώ μερικές φορές μυλόλιθοι και βελόνες βρέθηκαν σε τάφους γυναικών στην Ευρώπη (Πολιτισμός Linear Pottery), αλλά ποτέ σε τάφους ανδρών (Ehrenberg 1989: 97). Σε ανδρικούς τάφους του ίδιου πολιτισμού βρέθηκαν βελιά αλλά και κοσμήματα από κοχύλια. Τα τελευταία όμως σφονδύλια και γυναικείες ταφές, καθώς και χάνδρες και άλλα κοσμήματα (Randsborg 1986: 149, Hodder 1990: 75, κ.ά.). Από το χώρο της Θεσσαλίας όμως, καθώς και από τον ελλαδικό χώρο γενικότερα, δεν είναι γνωστές ταφές αυτής της εποχής που οι νεκροί τους να συνοδεύονται με κτερίσματα, και δεν είναι δυνατόν επομένως να αναζητήσουμε την κοινωνική θέση των νεκρών με βάση αυτό το κριτήριο. Γιατί αυτή κρίνεται στην Ευρώπη από τα αξιακά αντικείμενα

που βρίσκονται στους τάφους και λιγότερο από τα εργαλεία, που έχουν άμεση σχέση με την παραγωγή (Randsborg 1986: 148).

Όταν τα κατοικίδια ζώα έγιναν μεγάλα κοπάδια, οι άνδρες υποθέτουμε ότι πρέπει να ανέλαβαν τη βοσκή τους, ενώ οι γυναίκες θα ασχολούνταν πλέον με την επεξεργασία των δευτερογενών προϊόντων, του γάλατος και του μαλλιού (γνέσιμο-ύφανση) και με άλλες εργασίες στο χώρο του σπιτιού (κεραμική, καταβολεπτική κ.λπ.), γιατί τώρα πια απαιτούνταν περισσότερος χρόνος γι' αυτά, παράλληλα με τη φροντίδα των παιδιών (Ehrenberg 1989). Τότε ίσως είναι και το απόγεο της δύναμης της γυναίκας για την ικανότητά της να μεγαλώνει και να δυναμώνει την ομάδα, να προσφέρει νέες μέρες για αναπαγωγή με τη γέννηση κοριτσιών, και νέους άνδρες για την καλλιέργεια των αγρών και τη φροντίδα των ζώων, και άρα τη βελτίωση της οικονομίας και της ζωής γενικότερα. Ο μητρικός της ρόλος όμως να κυριαρχεί στη ζωή της και το απαραίτητο κλείσιμο της για μεγάλο χρόνο στο σπίτι για τις εγκυμοσύνες και το μεγάλωμα των νεογεννητών συνέβαλαν στην όλο και λιγότερη ενασχόλησή της με την ενεργό παραγωγή (που της είχε εξασφαλίσει υψηλή κοινωνική αναγνώριση) και στη σταδιακή αποδυνάμωση της κοινωνικής της θέσης. Έγιναν τότε οι γυναίκες οι κυρίαρχες του σπιτιού, αλλά μόνο του σπιτιού, απομακρυσμένες από την κοινωνική

ζωή έξω από το σπίτι. Η ανακάλυψη της εξημέρωσης των καρπών και της καλλιέργειας της γης από τις γυναίκες, στην αρχή της Νεολιθικής εποχής, είχε στο τέλος της αποβλέπτες και δυσάρεστες συνέπειες, καθώς η γυναίκα βγήκε από την κύρια παραγωγή και περιορίστηκε σε δευτερεύοντα καθήκοντα (Ehrenberg 1989: 99-107). Γιατί η θέση της γυναίκας είναι υψηλότερη σε κοινωνίες όπου συμμετέχει ενεργά στη βασική οικονομία (Randsborg 1986: 144).

Οι άνδρες θα ανέλαβαν σταδιακά εξ ολοκλήρου την αγροκαλλιέργεια και οι γεννήσεις αγοριών έγιναν τότε πιο επιθυμητές, για να αυξηθεί ο αριθμός των εργατών που δούλευαν τη γη (Ehrenberg 1989). Είναι γνωστό ότι σε υποβίβασμένη κοινωνική θέση και για τους ίδιους ακριβώς λόγους βρισκόταν η γυναίκα και στις πρόσφατες γεωργοκτηνοτροφικές οικονομίες, όταν με τη βιομηχανική επανάσταση και τη βιομηχανοποίηση των αγροτικών προϊόντων ξαναβγήκε στην παραγωγή, παραμερίζοντας τον αποκλειστικό ρόλο της μητέρας και αποκτώντας ξανά δύναμη και ξεχωριστή κοινωνική θέση.

Με βάση τα παραπάνω αναφερθέντα οι γυναίκες θα πρέπει να θεωρηθούν υπεύθυνες και για την παραγωγή της κεραμικής στη Νεολιθική εποχή. Έχοντας αναλάβει, όπως υποθέτουμε, την επεξεργασία, αποθήκευση και διαχείριση της τροφής και των δευτερογενών προϊόντων, είναι αυτές που πρέπει να ενδιαφερόθηκαν πρώτες για την κατασκευή των κατάλληλων κεραμικών σκευών που θα εξασφάλιζαν καλύτερη ποιότητα και μεγαλύτερη διάρκεια χρήσης (Arnold 1985, Wright 1991). Η πιθανότητα οι γυναίκες να είναι οι κεραμείς ενός προϊστορικού οικισμού συνδυάζεται και με τον μητρικό τους ρόλο, που δεν τους επιτρέπει να απουσιάζουν επί μακρόν από τη βάση τους (Burton et al 1977: 250). Γιατί η φροντίδα των παιδιών και η κεραμική παραγωγή συμβιβάζονται με τις δραστηριότητες του νοικοκυριού (Arnold 1985). Η Ruth Amiran (1965) συνδυάζει τις διαδικασίες της κεραμικής παραγωγής (πλάσιμο πηλού - ψήσιμο) με εκείνες της παρασκευής ψωμιού (ζύμωμα - ψήσιμο), αποδιόδοντας τις δύο αυτές δραστηριότητες επίσης στις γυναίκες. Ο ενασχολήσιμος των γυναικών με τις δύο αυτές δραστηριότητες και οι σχετικές τους εμπειρίες θα πρέπει να υπήρξαν παράλληλες. Η ανάμιξη των ανδρών στην κεραμική ίσως θα πρέπει να τοποθετηθεί αργότερα, όταν η παραγωγή αυτή πήρε έναν πιο εξειδικευμένο χαρακτήρα και δεν προοριζόταν μόνο για εσωτερική χρήση στα πλαίσια του οικισμού, αλλά και για εμπορευματοποίηση. Τέτοια αναφορά υπάρχει και από εθνογραφικά ανάλογα (Murdoch και Provost 1973, Wright 1991).

Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του νοικοκυριού, με το οποίο φαίνεται να ήταν επιφορτισμένες κυρίως οι γυναίκες λόγω της δέσμευσης των μικρών παιδιών, αναπτύχθηκε η συστηματική παρασκευή ή το σπινάκι, η οποία, πέρα από την αξία της για την επιβίωση των ατόμων και της ομάδας, απέκτησε (και ίσως διατηρεί ως σήμερα) ένα χαρακτήρα κοινωνικό, αφού συμβάλει στη συνοχή της οικογένειας και της ομάδας: ενώ σε πολλές περιπτώσεις η εξουσία της γυναίκας βρίσκεται ακριβώς στην ικανότητα της να παράγει, να αποθηκεύει και να κατανέμει την

Μεσολιθική βραχογραφία από τη Guevas de la Arana, Biscop, Ισπανία, που παριστάνει γυναίκα με καλδί να συλλέγει μέλι από κυμέλη στην κορυφή δέντρου.

τροφής (Hastorf 1991), ικανότητα η οποία αποκτά έναν κοινωνικό χαρακτήρα, αφού, ακόμη και σήμερα, ανάλογα με την αξία της, προσφέρεται για να εκφράσει κοινωνικές διαφοροποιήσεις (Kahn 1986). Μέσω της τροφής η γυναίκα συνδέθηκε άμεσα με την εστία ως τροφοπαρασκευαστική κατασκευή, αλλά και ως κέντρο συνοχής της οικογένειας.

Μια άλλη δραστηριότητα, που φαίνεται να είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις γυναίκες στην Προϊστορία, είναι η υφαντική, πάλι γιατί, όπως και η τροφοπαρασκευή, μπορεί να συμβιβασθεί με το αναγκαστικό λόγω των παιδιών κλείσιμό τους στο σπίτι. Όταν η ύφανση και παραγωγή ρούχων ξεπέρασε το ρόλο της για το ζέσταμα του σώματος και την προφύλαξη του από το κρύο (επιβίωση), απέκτησε επίσης κοινωνικό χαρακτήρα. Στο πιο περίτεχο ήταν το ρούχο (όσο πιο ακριβό στην αγορά του σήμερα), τόσο υψηλότερη ήταν η κοινωνική θέση της γυναίκας που το κατασκεύαζε και της οικογένειάς της, και επέκτασε. Κοινωνικές διακρίσεις μέσω των ρούχων ίσχυαν μέχρι πρόσφατα και μεταξύ των Αζτέκων (Anawalt 1981: 27-30).

Το παραπάνω πείραγμα για το ρόλο των δύο φύλων στην εξέλιξη της Προϊστορικής εποχής φαίνεται να επιβεβαιώνεται και με τη θεσσαλική ειδωλοπλαστική. Κρίνοντας από το συντριπτικό ποσοστό των γυναικείων ειδωλίων έναντι των ανδρικών, που δεν ξεπερνούν το 4-5% του συνόλου, στα οποία θα πρέπει ίσως να προσθέσουμε και τα φαλλικά σύμβολα (Χουρμουζιάδης 1974: 61), μπορούμε να οδηγηθούμε στην άποψη ότι η θέση της γυναίκας κατά τη Νεολιθική εποχή ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Η σημαντική της θέση οφειλόταν κυρίως στη φυσική της ικανότητα να αναπαράγει νέες ζωές. Γιατί, ακριβώς λόγω αυτής της ικανότητάς της, η γυναίκα πάντα διατηρούσε εξέχουσα θέση ακόμη και στις πιο ανδροκρατούμενες κοινωνίες. Η στεατοπυγία, ως κύριο χαρακτηριστικό των περισσότερων γυναικείων νεολιθικών ειδωλίων της Θεσσαλίας –και όχι μόνο–, που την καταγωγή της αναγνωρίζουμε στις αντίστοιχες γυναικείες απεικονίσεις της Παλαιολιθικής εποχής, δίνει ασφαλώς στην εικονιζόμενη μορφή τα χαρακτηριστικά μιας γεφυρής και δυνατής γυναίκας (Χουρμουζιάδης 1974: 176), καθώς να γεννήσει πολλές φορές και να φροντίζει για την επιβίωση των παιδιών της αλλά και όλης της ομάδας, αναλαμβάνοντας κάθε είδους εργασίες για τον σκοπό αυτό. Είναι το ίδιο μοντέλο γυναίκας που μέχρι πρόσφατα ήταν σε προτίμηση μεταξύ των αγροτών ανδρών στον κάμπο της Θεσσαλίας, για την ικανότητά τους όχι μόνο να γεννούν, αλλά και να αναλαμβάνουν παράλληλα βαριές αγροτικές εργασίες. Είναι γνωστό επίσης ότι ανάμεσα σε πρωτόγονους λαούς το ιδανικό μοντέλο της γυναίκας είναι πάντα αυτό της ευτραφούς, και σε μερικές περιοχές, όπου η παχυσαρκία εκτιμάται ιδιαίτερα (π.χ. Μαυριτανία), οι γυναίκες ακολουθούσαν ειδική κούρα πρόχνησης με ελάχιστη κίνηση και με κατανάυση μέχρι 25 λίτρων γάλατος την ημέρα (Radmilli 1955). Δεν αποκλείεται όμως η έμφραση στη στεατοπυγία να συμβόλιζε την επιβίωση για καλή διατροφή και για δυνατή σωματική διάπλαση σε μια εποχή

που η εξασφάλιση της τροφής δεν ήταν εύκολη, ενώ η γονιμότητα ήταν ιδιαίτερα σημαντική, γιατί σ'αυτή βασιζόταν η επιβίωση της κοινωνίας εκείνων των εποχών (Ehrenberg 1989, Hodder 1990, Κοκκινίδου 1993). Αντίθετα, το σημερινό μοντέλο της απισχημένης γυναίκας δεν έχει να κάνει καθόλου με τις συνθήκες επιβίωσης και διαβίωσης της προϊστορικής γυναίκας. Γιατί απλά σ'εκείνον τον τρόπο ζωής η περισσότερες από τις σημερινές γυναίκες δεν θα επιβίωναν.

Παρατηρώντας τα θεσσαλικά ειδώλια μπορούμε ακόμη να δούμε ότι ο τύπος αυτής της δυνατής στεατοπυγικής γυναίκας επικρατεί κυρίως σε πρωιμότερους πεδινούς οικισμούς, όπου πραγματικά η συμβολή της γυναίκας ήταν καθοριστική για την επιβίωση/παραγωγή. Αντίθετα, στη Νεότερη Νεολιθική εποχή, κατά την οποία, σύμφωνα με τα ως τώρα δεδομένα της αρχαιολογικής έρευνας, είχε προκύψει μετακίνηση των πληθυσμών προς τη θάλασσα (ανατολική Θεσσαλία), όπου οι δραστηριότητες των ανδρών είναι διαφορετικές και οι ρόλοι των δύο φύλων ίσως διαφορετικά καταμερισμένοι, τα ειδώλια του Διμήνιου π.χ. παύουν να έχουν τα στεατοπυγικά χαρακτηριστικά που παρέμπαν σε συγκεκριμένες συνθήκες ζωής, γίνονται περισσότερο "ουδέτερα" και αντανακλούν πράγματι έναν άλλο τρόπο διαβίωσης, όπου τα άμεσα βιοτικά προβλήματα μοιάζουν να είναι λιγότερο πιεστικά και η γυναίκα δεν χρειάζεται πια να έχει υπερτροφική ανάπτυξη.

Τα ανδρικά νεολιθικά ειδώλια επίσης, αν και πολύ λίγα σε σχέση με τα γυναικεία, προβάλλουν είτε τον φαλλοκρατικό είτε τον κυριαρχικό τους χαρακτήρα (π.χ., οι καθίστες σε ψηλά κάθισμα ανδρικές μορφές, που κατά κανόνα είναι και αρκετά ευμεγέθεις) (Θεοχαράς 1973: εκ. 55, Χουρμουζιάδης 1974: πιν. 7-9), αντιπροσωπεύουν την πρωιμότερη νεολιθική κοινωνία (Χουρμουζιάδης 1974: 66), όπου οι ρόλοι των δύο φύλων άρχισαν να διαχωρίζονται παίρνοντας το καβάνο του δικό του μερίδιο "εξουσίας". Τώρα, αν περιτάνουν κάποιους "αρχηγούς" ή κάποιους συνθημαμένους άνδρες σε στάση Εκουόρασης μετά τη δουλειά, ίσως δε θα το μάθουμε ποτέ. Τα γυναικεία νεολιθικά ειδώλια πολύ σπάνια είναι καθίστα (Θεοχαράς 1973: εκ. 38, Χουρμουζιάδης 1974: πιν. 57). Κι αν κάποτε είναι, κάθονται χάρμα, όπως μέχρι πρόσφατα οι καργαχνόδες του κάμπου, δουλεύοντας συγχρόνως (πλέκοντας, κεντώντας κ.λπ.). Και πάλι όμως προς το τέλος της Νεολιθικής εποχής και τα ανδρικά ειδώλια αυτού του τύπου γίνονται. Στο Διμήνι (Ζακάρδια 1992) τα ανδρικά ειδώλια εσχωρίζονται από τη γυναικεία με τα μουστάκια τους και τις γενειάδες τους και όχι πια με την προβολή των νυφισμάτων του φύλου τους. Ακόμη αργότερα, στα Πευκίαι της Χαλκολιθικής εποχής (Weissbach 1989), δεν μπορείς να εσχωρίσεις τα γυναικεία από τα ανδρικά ειδώλια, γίνονται απλώς ανθρώπινα ειδώλια, ώπου σιγά-σιγά εξαφανίζονται. Ο τρόπος ζωής έχει τότε οριστικά αλλάξει, νέες μορφές εκμετάλλευσης αναζητήθηκαν και η σπουδαιότητα της γυναίκας ως αναπαραγωγού του νέου αποδυναμώθηκε σταδιακά (Hodder 1984).

Βέβαια, ότι ο ρόλος των γυναικείων περιορίσθηκε εκ των πραγμάτων μέσα στο σπίτι, σε κα-

Βιβλιογραφία

- Amiran Ruth, 1965: "The beginnings of Pottery making in the Near East", in *Ceramics and Man*, F.R. Matson (ed), Chicago: Aline 240-7.
- Anawalt Patricia, 1981: *Indian Clothing before Cortes*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Arnold Dean E., 1985: *Ceramic Theory and Cultural Process*. Cambridge University Press.
- Burton Michael L., Lillian A. Brunder and Douglas R. White, 1977: "A model of the Sexual Division of Labor", in *American Ethnologist* 4: 227-251.
- Γαλλής Κ., 1985: "Τύπια Μορφολογία Ζώου", *Αδ* 38, 81 κρονέκ, σ. 201, πιν. 82 β-δ.
- Γαλλής Κ., 1985: "A late Neolithic foundation offering from Thessaly", in *Antiquity* LX, σσ. 20-24, πίνακες XIV, XVI.
- Conkey M.W., 1991 (1995): "Contexts of Action, Contexts for Power: Maternal Culture and Gender in the Magdalenian". In Joan M. Gero and Margaret Conkey (eds), *Engendering Archaeology - Women in Prehistory*, σσ. 57-92. Blackwell Oxford.
- Ehrenberg Margaret, 1989: *Women in Prehistory*. British Museum Publications.

μία περίπτωση δεν μπορεί να σημαίνει ότι η γυναίκα, μέσα από το ρόλο της νοικοκυράς που οργανώνει και διοικεί το σπίτι, δεν αποτελούσε δυναμική μονάδα, στα πλαίσια της οποίας εκδηλώνονταν σημαντικές ατομικές διαφοροποιήσεις και πραγματοποιούνταν παραγωγικές δραστηριότητες με συλλογική σπουδαιότητα. Γιατί η μετατροπή του φυσικού προϊόντος σε πολιτισμικό αγαθό, που ανέλαβαν οι γυναίκες, μπορεί να ήταν εξέλιξη ή και περισσότερο σημαντική για τη συνοχή της κοινότητας (Κοκκινόπουλος 1993: 74). Το "σπίτι" έγινε ο εννοιολογικός και πρακτικός τόπος της μετατροπής του άγριου σε ήμερο (Hodder 1990: 39). Τα άγρια ζώα ήρθαν στο χώρο του σπιτιού και ελέγχονταν, τα άγρια φυτά ήρθαν στο σπίτι για να καλλιεργηθούν, να αποθηκευθούν και να γίνουν τροφή. Το σπίτι ήταν αυτό που διαχώριζε το καλλιεργημένο από το φυσικό, το κοινωνικό από το ακοινωνημένο. Το σπίτι εξασφάλιζε με την αποθήκευση την τροφή, διασφαλιζοντας έτσι την επιβίωση των ανθρώπων του, προτάσσεται από καθετί το άγριο έξω απ'αυτό, ακόμη κι από τον ίδιο τον θάνατο. Και η ταφή των νεκρών μέσα στα όρια του σπιτιού τούδ παρέχει ασφάλεια και μετά θάνατον (Hodder 1990).

Η μεγάλη σπουδαιότητα που είχε το σπίτι στην δη χλιετία για την κοινωνική ζωή φαίνεται και από το γεγονός ότι αποκτάει πλέον μεγάλες διαστάσεις ή και δεύτερο πάτωμα, διακοσμείται με διάφορα χρώματα ακριβώς λόγω της σημασίας που αποδίδουν σ'αυτό οι γυναίκες που το κυβερνούν και το ελέγχουν, αποκτά επιπτώση (κρεβάτια, τραπέζια, καθίσματα), οι χώροι του έχουν καθορισμένη χρήση (χώρος εστίας, χώρος αποθήκευσης, χώρος εργασίας κ.λπ.) (Tringham 1971, Hodder 1990). Ειδικά τα κείμενα σπιτιών έχουμε και από τη Θεσσαλία (Χουρμούζογλου 1969, 1973, Γαλλής 1983: 201, 1985, Σκαφιδά 1994, Τουφexία και Σκαφιδά, από έκδοση). Από τέτοιες παραστάσεις, αλλά και από ευρήματα μέσα στο χώρο των σπιτιών, φαίνεται ότι όλες οι δραστηριότητες που είχαν σχέση με τη θερμοκρατική εξεργασία των αγροτικών και των κτηνοτροφικών προϊόντων, την τροφοπαρασκευή, την υφαντική, την καλαπολεκτική, την αγγειοπλαστική κ.λπ., γίνονταν στα πλαίσια του χώρου του σπιτιού (Χουρμούζογλου 1979, Hodder 1990). Έχουμε άλλωστε σε πλήρη ομοιότητα εσωτερικού χώρου σπιτιού από τον πολιτισμό Τριπόλε (Ρομυδία της Ουκρανίας) ειδικά ανθρώπου (χωρίς χαρακτηριστικά φύλου) που τριβεί δημητριακά ή ζυμώνει μέσα στο χώρο του σπιτιού (Tringham 1971: σχ. 27g). Και βέβαια το ειδικό αυτό, με βάση τα σημερινά κοινωνικά κριτήρια, ερμηνεύθηκε ως γυναικείο στο ρόλο της τροφοπαρασκευαστικής, όμως τίποτα δε μας βεβαιώνει ότι και οι άνδρες δεν συμμετείχαν σε τέτοιες διαδικασίες, ιδιαίτερα σε εποχές που δεν θα ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες. Ακόμη κι αν το ομόμοιο της Ρομυδία δείχνει γυναίκα σε ώρα εργασίας, παραμένει μόνο ένα ομοίωμα, όπως λέει ο Hodder (1990: 65). Το πιθανότερο άλλωστε είναι ότι σε μια τόσο πρώιμη κοινωνία όλοι δούλευαν σε όλα και ο διαχωρισμός των ρόλων των δύο φύλων έγινε πραγματικά σαφής μόνο όταν λύθηκαν τα βασικά προβλή-

ματα επιβίωσης του ανθρώπου και μπήκαν άλλα κοινωνικά κριτήρια που επέβαλαν έναν τέτοιο διαχωρισμό.

* Το κείμενο αυτό αποτελεί μέρος της διαδοκτικής διατριβής της υποψηφίας, που πραγματοποιεί το Πρόσδοτικό Κοσμητήριο της Θεσσαλίας.

The Social Role of Woman in a Prehistoric Society

Nina Kyprarissi-Apostolika

The model of the traditional "man-hunter" and that of woman, defined only by her ability for reproduction, reflect the androcentric concept of archaeological theory, while the archaeological data reveal a variety of roles that the two sexes could have played in a Prehistoric society.

The separation of roles of the two sexes should not be made on the basis of their biological differences, but as regards the social and cultural structure of a community. However, from the very beginning we must accept that the maternal role of woman was always the decisive criterion for the rest of her activities. Thus, while a woman was probably physically unable to participate in the hunting of big mammals, there was nothing to prevent a woman, free of parental obligations, to take part in the hunting of smaller animals, such as deer; furthermore, a woman-mother could be engaged with the collection of plants, eggs as well as with fishing and hunting of small animals, in order to provide food for her children. We must also presume that a woman would manufacture the tools (e.g. nets) for these activities, while a man would be responsible for the implements necessary for his engagements.

The woman could also be assigned the early cultivation of plants, familiar to her from the period of their collection in wild form, as well as the care of the first domestic animals, probably brought to the settlements by the male hunters. In addition, the processing of the animal side products (milk, wool, fat) could very well be the work of her maternal duties. Thus, in the same grounds activities, such as the production of clay vessels could be assigned to women, since the process of moulding and baking clay is not very different from that of kneading and baking bread. The preparation of food, in general, must have become one of women's primary responsibilities, which therefore, connected them with the fireside, that not only was the main device for preparing food, but also the center of the family cohesion. Women could make the clothes of their own people as well, by waving and sewing.

Thus, in the well organized Neolithic society, the social role of woman reaches its prime, since it is she who coordinates and at the same time reproduces life and thus increases and improves family. However, her continuously multiplied obligations resulted to the gradual isolation of woman in her own house and to her exclusion from the active participation in basic economy. Such an especially capable and active woman is portrayed on the female figurines of Thessaly, mainly those of the earlier periods.

But even when the role of woman was confined in the house, she continued to be the generating, dynamic force of organizing and administering her realm. Thus, the house became the symbol of her power, which progressively obtained bigger dimensions, areas of special utility, decoration, furniture, etc. Figurine representations showing various activities of the household, such as grinding of seeds or kneading, have been traditionally been attributed to women, although the sex is not represented on them. Nevertheless, it is highly probable that men also participated in the household, especially when natural or other factors kept them home (e.g. rough weather). The definite separation of the specific roles of the two sexes must have occurred later, when the systematization of the social action and other social criteria and expediences dictated it.

- Faris James C., 1983: "From form to content in the structural study of aesthetic systems in Washburn D", (ed.) Structure and Cognition in Art, Cambridge University Press, σ. 90-112, κερ. 7.

- Gero, Joan M., 1991 (1995): "Genderedness, Women's Roles in Stone Tool Production", In *Engendering Archaeology - Women in Prehistory*, σ. 163-193. Joan M. Gero and Margaret Conkey (eds), Blackwell Oxford.

- Gibbs Liv., 1987: "Identifying gender representation in the archaeological record: a contextual study", In *The Archaeology of Contextual meaning* Ian Hodder (ed.), Cambridge University Press.

- Hastorf Christine A., 1991 (1995): "Gender, Space and Food in Prehistory", In *Engendering Archaeology - Women in Prehistory*, σ. 132-159. Joan M. Gero and Margaret Conkey (eds), Blackwell Oxford.

- Hodder Ian., 1984: "Burials, houses, women and men in the European Neolithic", In *Identity, power and Prehistory* Daniel Miller & Christopher Tilley (eds), Cambridge.

- Hodder Ian., 1990: *The domestication of Europe*, Oxford, USA, Blackwell.

- Κουρμούζογλου, Α., 1973: *Νεολιθική Ελλάδα, Εκδ. Εθνικής Τράπεζας*.

- Kahn Miriam., 1986: *Always hungry, never greedy*, Cambridge University Press.

- Κοκκινόπουλος Δημ., - Νικολάου Μαρ., 1993: *Η Αρχαιολογία και η κοινωνική ταυτότητα του φύλου: προεργασίες στην 2000 Προϊστορία*, Εκδ. Βάνου, Θεσσαλονίκη.

- Murdock G. P. and Provost C., 1973: "Factors in the Division of Labor by sex: a cross-cultural analysis", *Ethnology* 12: 203-25.

- Radmilic, 1955: "Steatopygia in the prehistoric female figure", *Rassegna Medica* 2: 2000.

- Randsborg Klaus., 1986: "Women in Prehistory: The Danish example", In *Acta Archaeologica* 55, σ. 143-154, Copenhagen.

- Σκαφιδά Ευαγγελία., 1992: "Νεολιθικά ανθρώπινα ειδώλια του δημητρίου", *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Προϊστορία στην ημερίδα Δ.Ρ. Θεσσαλονίκη*, Βόλος 1987, σ. 166-179.

- Σκαφιδά Ευαγγελία., 1994: "Κατασκευαστικά υλικά, τεχνική και τεχνολογία των ηλιθίων σπιτιών στη νεολιθική Θεσσαλία - μια εθνογραφική προσέγγιση", *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για τη Θεσσαλία*, Λάρις 1990, σ. 177-188.

- Toufexis G. and Skafida E. (in press): *Neolithic House - models from Thessaly* (Greece), Paper presented at the XIII Intern. Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Forli-Italia 8-14 Sept. 1996.

- Tringham Ruth., 1971: *Hunters, Fishers and Gathers of Eastern Europe 6,000-3,000 B.C.*, Hutchinson, Univ. Library, London.

- Washburn S. and Lancaster C.S., 1968: "The evolution of hunting", In R. Lee and DeVore (eds), *Man the Hunter*, Aldine, Chicago.

- Weisshar., 1989: *Pevkakis Magula*, Bonn.

- Wright Rita P., 1991 (1995): "Women's labor and Pottery Production in Prehistory", In *Engendering Archaeology - Women in Prehistory*, σ. 194-223. Joan M. Gero and Margaret Conkey (eds), Blackwell Oxford.

- Χουρμούζογλου, 1969: "Τίθων ομοίωμα νεολιθικού οιστίου", *ΑΜΑ* 11.1 (1969), σ. 36-39.

- Χουρμούζογλου Γ.Χ., 1973: "Ένα ομοίωμα νεολιθικού σπιτιού", *Αρχαίο Θεσσαλικό Μελέτωμα*, τόμ. Β', Βόλος 1973, σ. 213-214.

- Χουρμούζογλου Γ.Χ., 1974: *Τα νεολιθικά ειδώλια της Θεσσαλίας*, Βόλος.

- Χουρμούζογλου Γ.Χ., 1979: *Το Νεολιθικό Δημίο*, Βόλος.